

Περιεχόμενα

1.	Εισαγωγή	9
2.	Δημογραφικά δεδομένα και νομοθετικό πλαίσιο για το διαζύγιο και τις μονογονεϊκές οικογένειες	13
3.	Η διαδικασία του χωρισμού και του διαζυγίου: παράμετροι και ψυχολογικές αντιδράσεις	67
4.	Η επίδραση του διαζυγίου στην ανάπτυξη των παιδιών	99
5.	Παρεμβάσεις με στόχο την προσαρμογή των παιδιών	147
6.	Γενικές διαπιστώσεις και σκέψεις για ένα μοντέλο έρευνας και συμβουλευτικής υποστήριξης των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα	201
	Αντί επιλόγου	207
	Βιβλιογραφία	213

Εισαγωγή

Η επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά αποτέλεσε σημαντικό θέμα έρευνας της επιστήμης της ψυχολογίας από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970. Στην εκδήλωση έντονου ενδιαφέροντος για την έρευνα αυτή συνείχαν πολλοί παράγοντες, κυρίως όμως η μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων διεθνώς σε όλα τα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Με την πάροδο του χρόνου αναπτύχθηκε ανάλογο διεπιστημονικό ενδιαφέρον για τη μελέτη θεμάτων σχετικών με το διαζύγιο και τις οικογένειες μετά τον χωρισμό των γονέων σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους (ψυχολογία, παιδαγωγική, ψυχιατρική, κοινωνιολογία, νομική, οικονομία), αποσκοπώντας στην κατάλληλη υποστήριξη όλων των μελών της οικογένειας σε ατομικό, οικογενειακό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο.

Σε εκθέσεις και στατιστικά δεδομένα που προέρχονται από κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και από άλλα κράτη και τα οποία αφορούν τις μονογονεϊκές οικογένειες αναφέρονται συνήθως κατηγορίες μόνων-γονέων με βάση τη συζυγική τους κατάσταση (χήροι/-ες, διαζευγμένοι/-ες, ανύπαντροι/-ες). Η χρησιμοποίηση του όρου *οικογένεια με έναν γονέα* ή *μονογονεϊκή οικογένεια*¹ (single-parent family ή lone-parent family) έχει πλέον καθιερωθεί στη διεθνή βιβλιογραφία παρά τις επικρίσεις ότι, αν και αντανακλά την αλλαγή των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από το διαζύγιο, ίσως δημιουργεί λανθασμένη εντύπωση σχετικά με τον σημαντικό ρόλο που έχει και ο άλλος γονέας. Στη σχετική βιβλιογραφία για τις μονογονεϊκές οικογένειες αναφέρονται επίσης οι περιπτώσεις οικογενειών στις οποίες για μεγάλα χρονικά διαστήματα ο ένας από τους

1. Ο όρος «μονογονεϊκός» συναντάται και ως «μονογονικός».

δύο γονείς δεν κατοικεί μαζί με την υπόλοιπη οικογένεια, οπότε, κατά τη διάρκεια του χρόνου απουσίας του, η οικογένεια λειτουργεί *de facto* ως μονογονεϊκή οικογένεια (de facto single-parent families) (Kaslow & Schwartz, 1987· Χατζηχρήστου, 2011β, 2011γ, 2011δ). Η απουσία του ενός γονέα για μεγάλα χρονικά διαστήματα μπορεί να οφείλεται είτε σε επαγγελματικούς λόγους (π.χ. ναυτικοί, μετανάστες, στρατιωτικοί, υπάλληλοι/στελέχη διεθνών οργανισμών, διπλωματικών υπηρεσιών, πολυεθνικών εταιρειών κ.ά.) είτε σε εγκλεισμό (σε ίδρυμα, φυλακή κ.λπ.). Ο Roll (1992), για να ξεπεράσει τα προβλήματα του ορισμού της μονογονεϊκής οικογένειας, με βάση τα στατιστικά δεδομένα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρότεινε τον εξής ορισμό του «μόνου-γονέα» (single-parent): «Ο γονέας που δεν ζει με κάποιον άλλο ως ζευγάρι (είτε γάμος είτε συμβίωση), που μπορεί ή όχι να μένει μαζί με άλλους (π.χ. φίλους ή συγγενείς) και που μένει μαζί με ένα τουλάχιστον παιδί κάτω των 18 ετών». Με την προοδευτική αναγνώριση του σημαντικού ρόλου του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια των παιδιών στην οικογένεια μετά τον χωρισμό και με τη διεθνή τάση για ανάληψη της γονικής μέριμνας και από τους δύο γονείς, χρησιμοποιούνται πλέον οι όροι *δυσαδική μονογονεϊκή οικογένεια* (double single parent-family) (Sager, Brown, Crown, Engel, Rodstein, & Walker, 1983) ή *διπυρηνική οικογένεια* (binuclear family) (Ahrons, 1980· Fine & Harvey, 2013).

Η συντριπτική πλειονότητα των παιδιών σε μονογονεϊκές οικογένειες ζει με τη μητέρα (οικογένειες με μόνες-μητέρες – single-mother families ή mother-headed families). Το βασικότερο μεθοδολογικό πρόβλημα στην εκτίμηση των δεδομένων εντοπίζεται στο ότι στις μόνες-μητέρες περιλαμβάνονται συνήθως οι μόνες-μητέρες έπειτα από διαζύγιο ή χωρισμό, έπειτα από θάνατο του πατέρα, καθώς και οι μητέρες που δεν έχουν παντρευτεί. Φυσικά, το μεγαλύτερο ποσοστό αποτελούν οι διαζευγμένες μητέρες. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι πολλές από τις μόνες-μητέρες ξαναπαντρεύονται, οπότε ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών σε κάθε χώρα αναφέρεται στο χρονικό διάστημα κατά το οποίο στις οικογένειες αυτές δεν ζούσε μαζί ο πατέρας.

Ο χωρισμός των γονέων και το διαζύγιο αποτελούν μια πολυσύνθετη διαδικασία με ποικίλες αλλαγές σε πολλούς τομείς της ζωής όλων των μελών της οικογένειας και με διαφορετικά στάδια προσαρμογής. Η διαδικασία του διαζυγίου αποτελεί επίσης μια μεταβατική φάση ατομικής και οικογενειακής εξέλιξης. Οι αντιδράσεις και η προσαρμογή των γονέων και των παιδιών συσχετίζονται με ποικίλες κοινωνικές, οικογενειακές και ατομικές παραμέτρους. Η σχετική βιβλιογραφία, που συνδέει τις ποικίλες παραμέτρους που σχετίζονται με την προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο, αναφέρει ένα σύνθετο θεωρητικό μοντέλο τεσσάρων συστημάτων, το οποίο βασίζεται στη θεωρία του Bronfenbrenner και περιγράφει τους ποικίλους παράγοντες που αλληλεπιδρούν και καθορίζουν την ανάπτυξη του ατόμου (Cicchetti, 2013· Kurdek, 1981). Η αλληλεπίδραση των παραμέτρων του *μακροσυστήματος* (κοινωνικές αξίες, στάσεις, αντιλήψεις, στατιστικά δεδομένα), του *εξωσυστήματος* (παράμετροι του συγκεκριμένου περιβάλλοντος, όπως περιβαλλοντικές και οικονομικές αλλαγές, δίκτυα υποστήριξης), του *μικροσυστήματος* (σχέσεις των μελών της οικογένειας) και του *οντογενετικού συστήματος* (χαρακτηριστικά του παιδιού και ψυχοκοινωνική επάρκεια) (Kurdek, 1981) παίζει καθοριστικό ρόλο στην προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας μετά τον χωρισμό.

Στο βιβλίο αυτό περιλαμβάνονται και αναλύονται ορισμένες σημαντικές παράμετροι και των τεσσάρων συστημάτων του περιβάλλοντος του ατόμου οι οποίες είναι καθοριστικές για τη λειτουργία της οικογένειας και την προσαρμογή των παιδιών στο οικογενειακό και το σχολικό περιβάλλον μετά τον χωρισμό των γονέων. Τα δεδομένα για τη διαδικασία του χωρισμού και τις αντιδράσεις των παιδιών βασίζονται σε πολυάριθμες μελέτες, άρθρα, εμπειρικές και κλινικές έρευνες από τη διεθνή κυρίως βιβλιογραφία και σε ελάχιστες σχετικές μελέτες και έρευνες που υπάρχουν στην ελληνική βιβλιογραφία. Η γνώση των ερευνητικών αποτελεσμάτων είναι βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων συμβουλευτικής υποστήριξης.